

2. Իլիականն, Անթարք և Ֆրիվիճոֆը :
3. Սաքունգայան և Էլվանճէլիանն , ուրով հիլլէն՝ անդլիական՝ արարացի՝ սքանդինաւ՝ հնդիկ և ամերիկեան քանի մը հանձարներ իրարու մտ ընթած պիտի ըլլանք՝ և այնու հակադրութիւնն աւելի զգալի պիտի ըլլայ :

Շարաշարերի

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԶԻՆԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՐԶՈՒԹԻՒՆԸ

ԶԻՆԱԿԱՆ ինդիքը ուր որ էր ամիս մը առաջ, կրնանք ըսել որ նոյն կացութեան մէջ է գրեթէ, և ընտա յառաջացած չէ զէպի լուծումն ոչ Եւրոպիայ և ոչ Աիւսաց կողմէն : Թարմարութեան մը ամենէն դժուար կէտն է իշխան թիւանի և բարձրաստիճան պաշտօնէից պատուհասը, զոր կը պահանջեն եւրոպացի պիւտագէտը, մինչ չինական Արքունիքը շատ տեսակ փոփոխեց կամ ձգձգեց այդ կէտը, այդպէս ջանալով դռնէ ազատել գթիւան իշխանը, հայր թագաժառանգ իշխանին : Եւրոպացի դեսպանը և զօրավարը հաստատուն կ'ուզեն մնալ իրենց պահանջին վրայ, նա մահաւանդ զԶինաստան աւելի վախճնելու համար, մարաշխան Վալտէրէ մեծ արշաւանք մը պատրաստեց Զինաստանի ներսերը : այդպէս նաեւ Արքունիքը բռնապատեց դառնալու ի Բէքին. վասն զի առանց այդ դարձին չէ կարելի ոչ մի ինչ հաստատուն կարգապահել ի Զինաստան : Արքունիքը Վալտէրէի արշաւանքի լրոյն վրայ ստանեցաւ . փետրուար 25ին զաշխարհից զունդերուն առջեւ զլիսատուեցան յանցաւոր պաշտօնեաներէ երկուքը և արքունիքը խոստացաւ զարհան պատաշ ի Բէքին . որով գերմանացի մարաշխանին սպաննալիքը առ ժամ կախ մնաց : Բայց ապա վարպետ խոստմունքներով ահաւոր գժառութիւն մը ձգեց Ռուսիայ և Անգլիոյ մէջ, որոնք երկուքն ալ

կը մրցին ի Զինչին մաս մը հոգոյ վրայ իրիւ իրենց շնորհալ նախնապէս : Եւ միջոցով սպաննական զիբք մը կ'ստանայ :
Ով որ քիչ մը ուսումնասիրած է այդ ժողովրդը բարքը և պատմութիւնը, կրնայ ապահով ըլլալ որ ընտա չէ կարելի լուսաճիլ հրամանաց և խոստմանց վրայ և դեռ շատ հակառակընդդէմ լուրեր պիտի ընթեռնունք : Արքունիքը յետին փորձը պիտի ընէ ազատելու յուզման զլիսաւորներէն զով որ կարեւոր, այդ պատճառաւ ոմանց զլիսատու մահաւանդ թիւանինը մինչեւ Հոկտեմբեր կ'ուզէ ձգել կամ արտորով լինցնել ինդիքը : Այժմ կը հռչակուի եւս որ իշխանն թիւան փախած է, Եւ որդեօք Եւրոպացաց զէմ այդ ահաւոր տեսլութեան մէջ Արքունիքն ալ լռելիայն հաւանութիւն մը չունէր : Վասն զի այս անգամուան յուզումը չէր կրօնական, չէր ընդդէմ քաբողաց, այլ յուսահատ և անհաշիւ կորէ մը Եւրոպական ընդարձակ միջամտութեան զէմ, երկրին ամէն գործոց մէջ, լծերեւս ոչ ամէն անգամ օրինաւոր . կրնա մը տեղացի ազնուապետականին ընդդէմ օտարին և անոնց՝ որոնք պաշտպան էին օտարին կամ անիչ կախումն մը ունէին : Բէքինի կաթոլիկ Եպիսկոպոսը, Գերապայծառ Ֆալիէ, Զինական այս յուզումը Գաղղիայ 1871 Հասարակաւարչութիւնը (Commune) կուշած է, իբր զարթուն Հասարակութեանց և ազգային զազախարին : Երբ ամիս ու կէս տուալ Գերապ. Ֆալիէ հասաւ յԵւրոպա ամէն մեծ լրագրաց տեղեկագիրքը զիմեցին ի փօր-Սայիտ, Մարսէլ և Բարիզ մահաւանս իմանալու Գերապայծառ Ֆալիէ, Բէքինի զէպքերը և իւր պատողութիւնը : Ամէն լրագիր զայն հրատարակեց իբր պատմական յիշատակարանն մը և յապազային իբր ակադեմիայի ազգեր՝ եղած պատահարաց : Իւր ըրած խորհրդածութիւնը մենք եւս քաղելով կը գնենք, նա մահաւանդ որ ի Գաղղիա շատ մը հակակզերական անձինք ուղեցին այլալիւ զէպքերը, և մինչեւ հրատարակեցին որ Գերապայծառ Ֆալիէ հրաման տուած էր կողոպտելու Բէքին : Եւ Գերապայծառ Ֆալիէ բոլորած է որ սրբազորին պատմութեան այս պիտի կէտ մը, և ճշգրիտը պատմած է :

« Բէքինի մէջ ունեցանք Հասարակավար-
չութիւն մը որուն գլուխը՝ իշխան մ'էր, Յե-
րափոխութիւն մ'էր որուն ձեռնարկեց թիւան :
Իւր անձնական իշխանութեամբ ինքզինքը
առաջին նախարար անուանեց, կնիքները իւր
դրպանը վրա, վճիռ վճիռի վրայ հանեց,
Պաշտօնարանի անդամներէն հնգին գլուխ-
ները կորեց, նախագահը վար առաւ և ա-
նոր տեղը ինքը անցաւ :

« Իսկ կայսեր, կայսրուհւոյն իշխանութիւնը
վերցուած, ոչնչացած էր : Թիւան հանեց իւր
նշանաւոր հրովարտակը, որով կը հրամայէր
բոլոր փոխարքայից, կոտորելու Եւրոպացիքը
և Եւրոպացւոց հետ, չինացի քրիստոնեա-
ները, « հրկորդ կարգի Եւրոպացիք », ինչ-
պէս որ պորտէրները կ'անուանին զանոնք :
վատն զի մեր քրիստոնեաները իբր քրիստո-
նեայ չէ որ հալածուեցան և դատապար-
տուեցան, այլ իբր կէս եւրոպացիներ, եւրո-
պական կրօնքի մը հաւատարմուն համար :
Դրօշակներուն վրայ իրենց դէմ գրուած մաս-
նաւոր արձանագրութիւն մը չկար : Ձինական
Հասարակավարչութիւնը, ինչպէս կ'ըսէր
ինքը, ոխ ունէր մի միայն Եւրոպացւոց դէմ,
' և է կարգէ ալ ըլլային անոնք :

« Բարեբաղդաբար փոխարքաները չհնա-
զանդեցան : Ըրին նոյնը ինչ որ ըրած էին ի
Պաղղիա նահանգաց կառավարիչը, Հասա-
րակավարչութեան ժամանակ : Հոս հոս,
ինչպէս ի Պաղղիա, տեղի ունեցան քանի
մը առանձին պատահարներ. զոր օրինակ
լան—Սիւ մէջ, որուն փոխարքայն Գերմանա-
ցւոց խնդրանքին վրայ պաշտօնանկ եղած էր,
բնական է թիւանի կողմը բռնել էր : Բայց
ընդհանուր առմամբ, չինական Հասարակա-
վարչութիւնը, Բարիդեան Հասարակավարչու-
թիւնէն աւելի յաջողութիւն մը չգտաւ գա-
ւառաց մէջ :

« Նոյն իսկ Բէքինի մէջ նոր կառավարու-
թիւնը իւր կողմը չկրցաւ գրաւել ամբողջ
ժողովուրդը և ամբողջ բանակը. այս երեւցաւ
պաշարման ատենը : Թիւան իշխանը իր հետը
առած ըլլալով այն զոհնվորը որոց վրայ
վստահ էր, ստիպեցաւ մայրաքաղաքին մէջ
թողուլ Ձինկի զոհները : Արդ, այս վերջնոյս
ընթացքը բնաւ բացայայտ չիմացուցաւ,

այնպէս որ վերջապէս թիւան զինքը մա-
հուան դատապարտեց, զնսպանաւորունքը և
Բէյ—Թանկը կործանած չըլլալուն համար :
Ըստ իս, բնաւ տարակոյս չվերցնել որ եթէ
Ձինկ յայտնապէս գիտցած ըլլար յեղափո-
խութեան պատճառը և նպատակը, ամենքնիս
ալ կը մեռնէինք :

« Յայտնի է որ սոսկալի կերպով կեդրուե-
ցանք՝ վստն զի, Ձինկի զոհներուն հետ Բե-
քինի մէջ կային 40,000 պորտէրներ, ա-
ռաքսապէս անոր հրամանին ներքեւ, բայց
յարձակման ատեն ազատաբար կ'ընթանային :
Որով շատ անգամ յարձակողք իսկ վարանած
էին իրենց ընկերներուն վրայ և ամեն օր կը
փոփոխէին : Իրենց քաջութիւնը հրամայող
զնգապետէն կախեալ էր : Եւ այս փրկեց զմեզ :
« Թիւան յաղթուեցաւ Եւրոպացիներէն :
« Օգոստոս 1 էին, առաւօտեան ժամը եր-
կուքին, յափշտակեց զկայսրուհին և զկայսրը
և փախաւ : Բառին բուն նշանակութեամբ
յափշտակումն մը եղաւ : Իւր վեհապետու-
հւոյն ընկերող մանտարինէ մը իմացայ որ նա
մեկնիչ ստիպուել էր և չէր ունեցած ժամա-
նակ նոյն իսկ փոխորդ հագուստներ առնե-
լու. և արքունեաց չքաւորութիւնը այն ա-
տիճանի էր, որ ըստ վերադիշալ մանտարինի
« կայսրուհին երեք օր կորեակ ուտել ստի-
պուել էր » :

« Եւ այս մեկնումը պատճառ եղաւ, որով
զաշնակիցք Բէքինի մէջ այնքան կարճ դի-
մապրութիւն մը գտան. վստն զի քաղաքը
իրենց դէմ պաշտպանելու համար Ձինկի
զոհները միայն մնացել էին և անոնք ալ
վստահելի չէին :

« Հիմա թիւան որ ձգեց փախաւ արքունի-
քին, կայսրուհին գրեթէ տէր է իւր ըրածին :
Արդեօք Բէքինի պիտի վերադառնայ : Պէտք
չէ մտնալ որ մայրաքաղաքէն շատ հեռու
կը գտնուի՝ ուր ձմեռն է, թէ այդ երկիրնե-
րուն մէջ ձմեռը հաճոյական չէ բնաւ, և թէ
նա մանաւանդ երկար ատեն զինքը սարսա-
փեցուցին Եւրոպացւոց անուամբը : Հազի
սկսած է հանդարտիլ :

« Ըստ իս կայսրուհին Բէքին կու գայ գար-
նան մէջ, և ամէն բան կարգի կը մտնայ,
և պիտի տեսնէք որ ոչ Եւրոպացիք և ոչ ես

ինքն ազգեցութեամբ և բարոյական տեսա-
կէտներով բան մը պիտի չկորսնցնենք: Պիտի
գտնուինք այն կառավարութեան դիմաց որ
35 տարիէ ի վեր արտօնութիւն արտօնու-
թեան վրայ կու տայ մեզ և այս ծանր դասը
ուրիշ բան պիտի չընէ, բայց եթէ մեր
քաղաքութիւնը դիպացնել:

«Եւրոպոլոյրը այս յեղափոխութեանց կող-
մը չէ, Կոսպաշաները կաթոլիկներէն աւելի
տանջուեցան: Ի Բէքին պոքսէրները անոնցմէ
30,000 Հատ սպաննեցին. որովհետեւ չէին
ուզեր իրենց Հնազանդիկ. պոքեցին կոսպաշա-
ներու 2000 խանութներ ուր եւրոպական
ապրանքներ կը ծախուէին և 24 շինական
գրամատներ: Այրեցին Բէքինի մէկ եր-
րորդը: Մէկ օրուան մէջ, Բէքիմանիկ Համ-
րեցի 18 մեծ հրդեհներ, որք կը լափէին
կոսպաշա տուններու թաղեր: Գուառաց մէջ
ալ մի և նոյն բանն էր, 1500 անձանց դիւ-
ղերու մէջ 4—5 պոքսէր միայն կը գտնուէին:
Մէկ հաճանդ մը միայն գանուեցաւ ուր մու-
ղովուրդը նեցուկ եղաւ թիւանի, այն է Չանկ-
թանկը. հոն ժողովուրդը բարկացած էր
Գերմանացոց ֆրիւս—Չէուի մէջ Հաստատուե-
լան Համար. արդէն առջի տարին խառ-
նաշփոթութիւնը տեղի ունեցած էին. Հա-
սարակաւարդութեան հրաւերը հոն լսելի եղաւ
և կազմին բնկերութիւնը անմիջապէս Բէքինի
վրայ ուղղեցին իրենց կողմնակիցները: Ու-
րիշ ամենուրեք ժողովուրդը շատ բարի է:

«Ի հարկէ կառավարութիւնը ինքզինքը
գտնելու համար ժամանակի պէտք ունի և
հազիւ գործերը սկսած է ձեռք առնուի: Պէտք
է նախ լմնցնել ոստիկանական զործուղու-
թիւնը, որուն ետեւէ ինկած են այսօր և
պէտք է ցրուել պոքսէրներու վերջին խում-
բերը, աւարառուները, աւազակները: Դաշ-
նադիրը շատ պէտք չէ անապարել, վստն
զի չինական քաղաքագործութիւնը իսկզբան
միշտ «Ոչ» կըսէ, և ապա միշտ «Այո»...
Բայց Հասարակաւարդութիւնը պիտի յաղ-
թուի և կարգը պիտի Հաստատուի:

— «Չէք ուզեր, Գերապայծառ, Հարցուց
մէկ մը, դառնալ նորէն տխուր անցելոյս վը-
րայ, վիճելի կէտ մը լուսարաններու համար:
Ձինացի բրիտաններու կողմէ եղած ա-

ւարառութեանց վրայ խօսուեցաւ. եպիսկո-
պոսաբանը, Կեսպանատունը ցոցա վրայ տե-
ղեկութիւն ունենալու են...:

— «Ահաւասիկ պատմութիւնը: Դաշնակ-
ցաց Բէքին մտնարուն, քաղքին մէջ Չինիկ
գտնուեցին և զինուած պոքսէրներ միայն կային:
Ժողովուրդը որ ձեզի բսած վարմունքներու
ենթարկուել էր, ձգած փախած էր: Մեր
շուրջը ցորենով և ամէն տեսակ ապրանքնե-
րով լեցուն Հարիւրաւոր խանութներ կային,
բայց ծախող և ոչ մի որ: Մէկը չկար որուն
պէտք էր դիմել այդ պաշարները և ցորենը
գնելու համար: Գրպանը միլիոն մը ունե-
նալով հանգրեւէ և այդ առատութեան մէջը,
կարելի էր անօթութեանէ մեռնիլ:

Արդ մենք ալ անօթութեանէ կը մեռնինք:
Բէլ—Թանիկ պարտեղին մէջ, անօթութե-
նէ մեռած 400 քրիստոնեայք թաղուեցան:
Ուրիշ վեց հազարը 8—10 օրէ ի վեր ուրիշ
բան չէին ստացած, բայց եթէ օրը տասը
տրամ ալիւր, Դահանդին մէջ ուրիշ քսան
հազարը նոյն չքաւարութեան մատնուած էին.
վստն զի ամենայն ինչ կողոպտուած, կոր-
ծանուած և խորտակուած էր: Պէտք էր սա-
կայն ուսել ապրելու համար. պէտք էինք
ձգել որ իրարու ետեւէ մեռնին այդ լաւ մար-
դիկը որ մեր վրայ Հատաք ունեցած էին:
Այս է անա այն հարցը որ անմիջապէս պա-
տարան մը կը պահանջէր:

«Պէտք էր արտօնել աւարառութիւնը: Գա-
ցի Պ. Բիշօնը գտայ ըսի իրեն. «Թոյլ կու
տա՞նք ինձ անուղ քաղքին բրիտաններուն
անհրաժեշտ պէտք եղած ցորենը, ածուխը,
հագուստը: Թոյլ կու տա՞նք անուղ նաեւ զըլ-
խաւոր պոքսէր Լի իշխանին պալատին մէջ
գտնուած դրամին մէկ մասը: Այդ ստակը
պիտի զրկիմ դաւառաց բրիտաններուն,
որք բան մը չունին»: Դեռ պահը այս խնդրանքս
խիստ բնական գտաւ և անմիջապէս տուաւ
ինչպիսիւս արտօնութիւնը:

«Իրեն ըսի դարձեալ. «Յայտնի է թէ ա-
մէն առաձնեմնու ճշգրիտ հաշիւը պիտի
բռնենք. և ուղք, Պարսն դեսպան, ձեզ վճա-
րուելիք տուգանքին զեղչեցէք գանձողը»: Այս
պայմաններով է որ Բէլ—Թանի փոխադրել
տուի գտնուած գոյքը և իրերը:

«Անգամ մը որ ոտի վախը անցաւ, հրա-
մանադիր մը հանեցի՝ որուն մէջ կ'արգիւէի
պաշտօնապէս / և է կողպուտ :

«Մեր Բէյ-թանկ ժողովուած իրերէն մի
քանին բաւական արժէք ունէին: Առօնք վա-
ճառումի վրի, ինչպէս նաեւ մեր Բէյ-թանկի
թանգարանին նիւթերը. այն թանգարանին՝
որուն կազմութեանը 40 տարիներ աշխա-
տած էինք: Երկու Ամերիկացիք զրեթէ ա-
մէն բան զննեցին: Արդէն, մեր տեղը փոխա-
դրած արժէքաւոր իրերը սակաւութիւն էին,
քանի որ ամբողջ վաճառման արդիւնքը (մեր
թանգարանին իրերուն արդիւնքին ալ մէջը ըլ-
լալով) հազիւ 4000 Ֆրանքի հասան: Այս
գումարը աւելցուցանալ քաղքին և մերձաւոր
գաւառաց քրիստոնէից ամենահարկաւոր ի-
րերը հայթայթելու յատկացուած «գրամա-
զլիսին»:

«Երաւելցնեմ որ ոչ ոք պիտի ֆեսաւի
մեր ըրածէն: Ինչ որ առնուեցաւ շինական
կառավարութեան, կրնայ նկատուիլ իբր
«կանիիկ» մը իրեն մեզ հատուցանելիք տու-
լանքին: Ինչ որ առնուեցան այրած կամ
ձգուած տուներէն կամ խառնութիւններէ՝ ա-
յրանքով կամ գրամով, պիտի հատուցուին
գարձեալ իրենց տէրերուն երբ երևան ել-
լին: Այս հատուցումը արդէն սկսուած է:
Եթէ տէրերը մէջտեղ չեկնին՝ (վասնզի ամ-
բողջ ընտանիքներ ալ ջարդուեցան) իրենց
ունեցած պարտքերնիս կառավարութեան ու-
նեցածնու մէջ պիտի անցնենք»:

Գերապայծառ Ֆալիկի տուած բացատ-
րութիւնք զուհացուցին ամէն կուսակցութեան
անձինք: Բայց չենք յուսար որ համադուած
ըլլայ Երուսական զիտանգիտութիւնը որ
իւր շահագաւ ծայրայեղ միջամտութիւնն է
այդ Հասարակավարութիւնը ծնողը. այսպէս
վաճառակառնութեան և արդեանց վայելման
մէջ, զրկելով տեղացիքը, իրենց երկրին
սպասաւարկութեան անգամ, և այս առաջին և
միտը չէ վերջին տարիներու պատմութեան
մէջ և դեռ ամենին կը յիշենք 20 տարի
տալ յՆիդպառո պատահած ցաւախ պա-
տահարը, և աւերմունք որուն պատճառն էր
գարձեալ Երուսական ծայրայեղ միջամտու-
թիւնը երկրին նոյն իսկ ներքին և գրամա-

շահական զործոց մէջ, որով կը զրկուէր
տեղացին իւր երկրին բարիքը խորհել և
վայելել, մինչ օտարը ամենայն կերպով կը
ճոխանար իւր հողէն և Բնչ և արդեօք ներ-
կայիս Տրանսլովի արեւմտեան պատերազմին
պատճառը, որով օր օրուան վրայ կը շնչուի
զիցազնական և մարդասէր ժողովուորը մը:

Լաւ է քաղաքականացնել երկիր մը և
մեծ բարիք, բայց առանց թշուառացնելու
և կործանելու բնիկը՝ անոր տեղը բռնելու
համար: Գեո շատ հարկ է ուսումնասիրել
Հին Ազգաց միջամտութեանց կամ գաղու-
թից պատմութիւնքը. նորա կը տանէին
կրօնք, բարոյական, գիտութիւնք և ա-
րուեստը առանց խանդարելու երկիրը. միշտ
պիտի յիշուին յունական և փրիւնիկեան մի-
ջամտութիւնք և զաղթականութիւնք, որոնք
այնքան բարեփոխեցին և բարձրացուցին
զԵգիպտոս և զԻտալիա և Նոյա նպատակը
բարձր էր և շահը բարոյական. ներկայիս
Եւրոպա հոն միայն կը միջամտէ ուր անձնա-
կան շահ մը միայն կ'ըմբռնէ. բնական է
տեղացի ժողովուորը զայս զիտանալով չեն
կարող համարելիւ՝ Քրիստոնէայ քարոզիչը
զրեթէ պար մ'է, որ կը գտնուին ի Ձինաս.
տան, տարածելով հոն կրօնք, բարոյական
և քաղաքակրթութիւն, ունեցան աստ անդ
մարտիրոսներ, ինչպէս քրիստոնէութեան
նախկին ժամանակաց մէջ, բայց երբէք այն-
քան ատելութիւն և դիւ յիւ ներկայիս
չինական Արքունիքը ընդունի բռնապետեալ
ամենայն պայման, այլ առ երեսն է, մինչեւ
անցնի վերահաս վտանգը, նորա խշմամու-
թիւնը կրօնից դէմ չէ, այլ Եւրոպացայն. ուր
բառին մէջ ըմբռնելով իւր ազգային շահերուն
բաժանորդ մը, մրցող մը:

~~~~~

ՄԱՍԻՍ

շարժանմունքով տղ-
գային, գրական, քաղաքական եւ գիտու-
կան: Արտօնատը՝ Կ. Ս. Իւթիւհեան:
Տարեկան բաժանորդագին 12 Ֆրանք, Թրդ-
թատարի Տալսը միասին:

Հասցէ "MASIS", (Galata)

Constantinople